

Očima ekonomů**Klastry jako prostředek ekonomického oživení regionů**

IVAN HÁLEK

Vytváření klastrů v posledním desetiletí přitahuje velkou pozornost státní správy a jejich regionálních institucí. V souladu se zkušenostmi na Novém Zélandu, odkud tato iniciativa přišla, ale i v jiných zemích světa je v klastrech spatřován nový prostředek k ekonomickému ožívování regionů, odvětví a zejména k rozvoji podniků. Přitom na podnik již není nahlíženo jako na izolovaný subjekt, který si hledá individuální cestu k úspěchu, ale jako na nedílnou součást odvětví a dokonce meziodvětvových vztahů. Na druhé straně je to právě podnik, který je stále základní jednotkou podnikání, v níž se rodí ekonomická produktivní síla, protože jsou v něm primárně soustředěny zájmy směřující ke zhodnocení vloženého kapitálu.

Neméně závažným problémem, před kterým stojí státní správa, je efekt „rozevírání nůžek“ mezi rychle ekonomicky rostoucími průmyslovými centry a stále výraznějším zaostáváním hospodářsky slabých regionů nebo jejich částí. Důsledkem je nerovnoměrná zaměstnanost a migrace obyvatelstva v území, podporovaná odlivem prostředků vkládaných do ekonomicky slabých regionů. Tento uzavřený kruh se snaží rozetnout nová iniciativa upozorňující na možné ekonomické efekty z lokalizace podnikání v regionech.

Na obsah samotného pojmu klastr není v literatuře jednotný názor. Shodně s Wolfem a Gertlerem¹ je možno tvrdit, že pojem klastr je v relevantní literatuře i v praxi používán zejména ve dvou rovinách:

1. jako funkčně definovaná skupina podniků a podpůrných organizací, která produkuje a na trhu uplatňuje zboží a služby ze skupiny příbuzných oborů, které jsou koncentrovány ve specifikované zeměpisné lokalitě,
2. jako zastřešující rámec a návod při návrzích hospodářských politik směřujících k hospodářskému růstu a regionálnímu rozvoji.

Zájem o klastry, jako o moderní a úspěšný prostředek ke zvýšení konkurenceschopnosti na globální úrovni, vede i Evropskou unii k podpoře vzniku klastrů prostřednictvím strukturálních fondů. V tomto smyslu je

1 Wolfe D. A. Gertler, M. S. *Clusters from the Inside and Out: Local Dynamics and Global Linkages*, 2004.

vznik klastrů a počáteční období jejich činnosti podporováno facilitací státem pověřenými institucemi a finančními dotacemi státu.

Nicméně tato podpora má programově dočasný charakter a předpokládá, že k vytvoření klastru existují podmínky, které přirozeně vznikly v tržním prostředí jako „zárodky excelence“ některých firem, a dále že klastr dosáhne v poměrně krátké době trvalé udržitelnosti bez nároků na státem či jinými subjekty poskytované dotace.

Výzkumný tým na Ekonomicko-správní fakultě MU v Brně, který se v rámci grantu GAČR zabývá problematikou klastrů, konkrétně identifikací potenciálů klastrovatelnosti odvětví v regionu jižní Moravy, zaměřil svoji pozornost právě na přirozeně vznikající zdroje klastrů. Ty spatřují výzkumní pracovníci v odhalování spontánně vznikajících ekonomických zájmů podniků o lokálně výhodnou spolupráci s podniky v odvětví, ve kterém podnikají, i s podniky mimo tento obor.

Klastr je v tomto výzkumu chápán jako geograficky blízké seskupení provázaných firem a ostatních organizací, které směřují k naplnění vlastního cíle společnými aktivitami s jinými podniky, a to s menším úsilím resp., s „vyšším“ efektem, než by tomu bylo, kdyby tohoto cíle dosahovaly izolovaně. Na základě teorií (především teorie Marshalla a Canielse a Romijna) můžeme doplnit, že **ke zvýšení kolektivní efektivity, tj. k dodatečné konkurenční výhodě, dochází pro zúčastněné podniky prostřednictvím externích výnosů a v důsledku společné akce.**

Několikrát byl použit pojem **potenciál klastrovatelnosti**. Obecně je možno říci, že pro klastrovatelnost je třeba, aby podnik reálně měl a současně pocítoval nedostatky v nějakých aktivitách (od jejichž zlepšení očekává vyšší míru celkové efektivity podniku) a současně očekával, že k podstatnému zlepšení může dojít právě kooperací v rámci klastru, ve spolupráci s jinými podniky a současně s využitím příležitostí, které jsou v okolí podniku, jež byly vytvořeny trhem a nejsou jednotlivými podniky přímo ovlivnitelné.

Potenciál klastrovatelnosti je tedy třeba vnímat jako jednotu dvou základních složek:

1. zdrojů - ležících v rámci jednotlivých firem a každou jednotlivou firmou ovlivnitelných; tyto zdroje jsou využívány cílevědomě, a proto musí splňovat důležitou podmínku - musí nejen skutečně existovat, ale musí být firmami jako zdroje vnímány;
2. podmínek - ležících mimo jednotlivé firmy a z pohledu jednotlivých firem neovlivnitelných; protože tento potenciál je realizován spontánně, nemusí být nutně firmami vnímán.

Na základě výše uvedeného bylo možno vymezit **potenciál klastrovatelnosti jako nezávisle existující podmínky a podnikem skutečně vnímané a existující zdroje, které mohou okamžitě (či v krátkém časovém horizontu) ovlivnit vznik a bezprostřední rozvoj klastru.**

Co je tedy cílem výzkumných prací? Cílem výzkumného úkolu je položit základy metodě, pomocí níž bude možno určit, zda zkoumaný podnik vykazuje vysoký, střední, malý či žádný potenciál klastrovatelnosti, a současně zjistit, zda jeho okolí má předpoklady k tomu, aby vznikl fungující klastr. Jinými slovy, cílem úkolu je vytvořit teoretické předpoklady k tomu, aby mohla být dána odpověď na následující otázky:

- zdali jsou v okolí takové podniky (dodavatelé, odběratelé, konkurence), které by přistoupily na užší formu vzájemné spolupráce;
- zdali je pravděpodobné, že účast konkrétního podniku v klastru přispěje ke zvýšení jeho konkurenční výhody na trhu;
- zdali je podnik dostatečně silný k tomu, aby sám nebo ve spolupráci s jinými silnými podniky začal vytvářet samostatně (bez státních podpor) udržitelný klastr;
- zdali jsou v odvětvovém a meziodvětvovém a regionálním prostředí takové podmínky, které jsou vhodné pro vytvoření ekonomicky životaschopného klastru.

Výzkum v roce 2005 spočíval ve dvou po sobě následujících fázích:

Výchozí fáze výzkumu byla založena na vyhledání teorií, které umožňují analýzu podmínek, jež přirozeně vznikly v tržním prostředí a umožňují podnikům využít předností, spočívajících v jejich koncentraci v území a v různých formách vzájemné spolupráce. V dílčích aspektech byl učiněn pokus o využití některých teorií pro formulaci metodik ověřování potenciálů klastrovatelnosti v odvětví a v území. Právě v této fázi bude položen metodický základ odpovědi na hlavní otázku – zda je v daném regionu situace vhodná pro klastrování.

Metodika řešení v této výchozí fázi výzkumného úkolu spočívala ve třech následujících krocích:

- nejprve byla formulována odpověď na otázku relevantní teorie klastrů,
- poté byly vybrány vhodné teoretické koncepty klastrů podle toho, zda prostředí, v němž podnik vyvíjí činnost, vykazuje znaky, které jsou typické pro některý typ klastrů.
- Dále byla přenesena pozornost k podniku. Byly hledány odpovědi na další otázky spojené s výhodností klastru pro podnik, s vyjednávací silou podniku atd. V současné době jsou hledány indikátory potenciálů klastrovatelnosti, které mají svoje zdroje v činnosti podniku.

Přitom se předpokládá využití dvou úrovní zkoumání a vyhledávání potenciálů:

1. Na první úrovni bude dokončeno teoretické stanovení potenciálů klastrovatelnosti a bude nalezen způsob identifikace jejich objektivní existence v území (regionu).
2. Na druhé úrovni bude empiricky zjišťována vědomá znalost těchto potenciálů zkoumanými podniky.

Výslednými potenciály klastrovatelnosti podniků budou uvažovány ty, které budou průnikem výsledků získaných na obou rovinách zkoumání.

Kontrolní fáze výzkumu byla založena na ověření dílčí metodiky vypracované v rámci výzkumu. V rámci simulovaných podmínek simulační manažerské hry MANAHRA je ověřována metodika určená k posuzování vlivu sociálních faktorů na vznik klastru. V navazujícím výzkumu v roce 2006 bude ověřena další metodika posuzování vhodnosti založení klastru, využívající typových konceptů klastrů a ukazatelů širších souvisejících podmínek v odvětví v daném regionu. Předpokládá se, že obě uvedené metodiky budou ověřeny na odvětví vytypovaném odbornou expertízou (ve spolupráci s Regionální rozvojovou agenturou jižní Moravy).

Výsledky výchozí výzkumné fáze

Jako relevantní teorie klastrů byly vybrány teorie aglomerace a teorie sítí. Teorie aglomerace byla použita jako hledisko vstupní analýzy teoretických konceptů klastrů a teorie sítí jako vhodný nástroj pro druhou výzkumnou fázi, v níž budou testovány vlivy sociálních faktorů na jejich vzájemné vztahy.

Výsledky kontrolní výzkumné fáze

Byla popsána teorie sociálních sítí a na jejím základě byla navržena a připravena k ověření metodika posuzování potenciálů klastrovatelnosti podniků v regionu v podmínkách simulovaného trhu. K tomu účelu byla upravena simulační manažerská hra MANAHRA, používaná v rámci výuky managementu. V teoretické rovině bylo prokázáno, že navržená metodika může být použita v simulovaných podmínkách MANAHRY a současně že poznatky získané z těchto simulací budou mít vysokou vypovídací schopnost o využitelnosti metodiky založené na teorii sociálních sítí v reálných podmínkách mezipodnikových a vnitropodnikových vztahů v podmínkách tržních ekonomických vztahů.

Výzkumný tým vypracoval komplex ukazatelů pro posuzování potenciálů klastrovatelnosti, jako těch podmínek, které jsou na jedné straně integrálním výsledkem činnosti podniků v území, na druhé straně jsou i výsledkem širších souvislostí rozvoje odvětví a oborů a podílejí se na vytváření prostředí pro podnikání a vzájemné vztahy podniků v regionu.

Ukazatele byly podle interního expertního posouzení řešitelů rozděleny do tří skupin (A,B,C) podle významnosti vypovídací schopnosti pro založení klastru. Tabulky č. 1,2,3 obsahují přerozdělené ukazatele.

Sk	č.	Kritérium a jeho výsledné uplatnění pro formulaci hledaného odvětví	Ukazatel, kterým poměujeme
A	1	Odvětví nejvíce exportující svoje výrobky nebo služby z regionu JM	Peněžní objem exportu odvětví z regionu JM
	2	Odvětví s maximálním počtem firem v regionu JM	Absolutní počet firem v odvětví v regionu JM
	3	Odvětví s maximální diverzifikací výrobků nebo služeb v regionu JM (s maximálním počtem výrobných řad)	Počet výrobných řad nebo druhů služeb v regionu JM
	4	Odvětví, které je držitelem největšího počtu patentů a vynálezů v regionu JM	Počet udělených patentů firmám v odvětví regionu JM
	5	Odvětví, ve kterém je zaměstnáno nejvíce lidí v regionu JM	Počet zaměstnanců v odvětví v regionu JM

Tabulka č.1.: Hlavní ukazatele skupiny A pro identifikaci podmínek odvětví v regionu
Zdroj: autorský kolektiv

Sk	č.	Kritérium a jeho výsledné uplatnění pro formulaci hledaného odvětví	Ukazatel, kterým poměujeme
B	6	Odvětví s možnostmi spolupráce s největším počtem výzkumných a vývojových institucí a vysokých škol v regionu JM	Počet výzkumných a vývojových institucí a vysokých škol v regionu JM zaměřených na problematiku v odvětví v regionu (má se na mysl věcná i ekonomická stránka podnikání, včetně řízení)
	7	Odvětví s maximálním počtem rozdílných technologií (neposuzují se počty podniků, ale diverzita technologií)	Celkový počet rozdílných (druhů) technologií v odvětví v regionu JM
	8	Odvětví, které má největší počet dodavatelů z jiných odvětví – v regionu JM	Počet odvětví, jejichž firmy dodávají hmotné i nehmotné statky určitému odvětví v regionu JM
	9	Odvětví s maximálním počtem firem s příbuznou technologií v regionu JM (posuzují se včetně firem s příbuznou technologií, spadajících i do jiných odvětví v regionu)	Celkový počet firem s příbuznou technologií v regionu JM s jádrem (převažujícím počtem těchto firem) v jednom uvažovaném odvětví
	10	Odvětví, které má největší počet odběratelů v jiných odvětvích – v regionu JM	Počet odvětví, jejichž firmy odebírají hmotné i nehmotné statky od určitého odvětví v regionu JM

Tabulka č.2.: Hlavní ukazatele skupiny B pro identifikaci podmínek odvětví v regionu

Sk	č.	Kritérium a jeho výsledné uplatnění pro formulaci hledaného odvětví	Ukazatel, kterým poměříme
C	11	Odvětví, které je v regionu JM z dlouhodobého hlediska nejvíce atraktivní pro investory	Ukazatel bude navržen expertním posouzením
	12	Odvětví v regionu JM, v němž je nejvíce majetkově provázaných firem	Počet majetkově provázaných firem v odvětví v regionu JM
	13	Podíl zvoleného odvětví na HDP regionu JM	Relativní ukazatel – podíl odvětví zvoleného na základě výše označených kritérií na HDP JM regionu
	14	Odvětví s jedinečností produkce v území regionu JM	Posoudit vliv jedinečnosti produkce a výrobních tradic na motivaci firem v daném odvětví na „ekonomické přežití“ v rámci konkurence.

Tabulka č.3.: Hlavní ukazatele skupiny C pro identifikaci podmínek odvětví v regionu

Výsledná metodika posuzování – identifikace potenciálů klastrovatelnosti odvětví bude sestávat ze čtyř částí:

Na úrovni podniků:

1. vymezením indikátorů pro posuzování objektivně existujících potenciálů v podnicích vzhledem k charakteru podnikatelského prostředí v regionu,
2. vymezením nástrojů pro posuzování subjektivně vnímaných potenciálů podniky – uvědomovaných podniky.

Na úrovni mezipodnikových vztahů:

3. vymezením nástrojů pro posuzování sociálních potenciálů klastrovatelnosti.

Na úrovni podmínek rozvoje odvětví v území a místa podniku v těchto podmínkách:

4. vymezením ukazatelů pro posuzování integrálních podmínek postavení podniku v odvětví v regionu.

Dopracování metodiky bude limitováno lednem 2006, aby mohla být v průběhu téhož roku prakticky ověřena.